

تجارت

۵۴۱

بین‌المللی پول مرتبط ساخت (بانک مرکزی ایران، گزارش سالانه و نوازنامه، ۱۳۵۳، ص ۶۶). از اواخر ۱۳۵۲ش تا پاییز ۱۳۵۷ش هیچ محدودیتی بر معاملات ارزی با اهداف غیرتجاری اعمال نشد (بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، ص ۳۲۵).

منابع: ایران. وزارت اقتصاد، درآمد گمرکی ایران: ۱۳۳۵-۱۳۴۲، تهران ۱۳۴۳ش؛ ایران. وزارت دارایی. اداره گمرک، آمار سالانه تجارت خارجی ایران، [تهران] ۱۳۱۹ش؛ ایران. وزارت گمرکات و انحصارات، آمار واردات و صادرات، [تهران] ۱۳۳۷ش؛ ایران. وزارت مالیه. اداره گمرک، آمار سالانه تجارت خارجی ایران، [تهران] ۱۳۱۹ش؛ بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، اداره بررسیهای اقتصادی، بررسی تحولات اقتصادی کشور بعد از انقلاب، تهران [پ.نا]؛ [محمدعلی کانونیان، اقتصاد سیاسی ایران: از مشروطیت تا پایان سلسله پهلوی، ترجمه محمدرضا نفیسی و کامیاب عزیزی، تهران ۱۳۷۲ش]؛ مرکز آمار ایران، سالنامه آماری کشور ۱۳۶۷، [تهران ۱۳۶۸ش]؛

M. Agah, "Some aspects of economic development of modern Iran", Ph.D. diss., University of Oxford, 1959; A. Banani, *The modernization of Iran: 1921-1941*. Stanford, Calif., 1961; Julian Bharier, *Economic development in Iran 1900-1970*, London 1971; P. Clawson and C. Saanpour, "Adjustment to a foreign exchange shock. Iran 1951-1953 - *IJMES*, 19.1 (1987), 1-22; R.W. Davenport, "Soviet economic relations with Iran, 1917-1930", Ph.D. diss., Columbia University, New York, 1953; C. Issawi, *The economic history of Iran: 1800-1914*, Chicago 1971; H. Khorassani, *L'erégime douanier de l'Iran*, Paris 1937; A.C. Millspaugh, *Americans in Persia*, Washington, D.C. 1946; G.R. Moghadam, "Iran's foreign trade policy and economic development in the interwar period", Ph.D. diss., Stanford University, Stanford, Calif. 1956; H. Motamen, "Iran's experience with import quotas", *Middle East econmic papers*, (1955), 72-87; E. B. Yaganegi, *Recent financial and monetary history of Persia*, New York 1934.

/ وحید نوشیروانی. تبخیر از (ایرانیکا) /

(و) دوره انقلاب اسلامی. تجارت در ایران پس از انقلاب اسلامی دارای ویژگیهایی است از قبیل محدودیت بخش خصوصی در تجارت خارجی، تشکیل مراکز تهیه و توزیع کالا، تشویق صادرات غیرنفتی، گسترش مبادلات پایاپای و ایجاد مناطق آزاد تجاری. تجارت خارجی شامل صادرات و واردات کالا و خدمات است و در این مقاله، تجارت خارجی ایران بین سالهای ۱۳۵۸ش تا ۱۳۷۸ش بررسی می‌شود.

گواهیهای فروش ارز مجدداً در اسفند ۱۳۲۴ / مارس ۱۹۴۶ عرضه شد، بدین طریق نظام چند نرخ ارز مجدداً به کار افتاد. در چند سال بعد، مبانی نظام عموماً تغییر نکرد، هرچند تعدیلهایی در مقررات مربوط به دسته‌بندی واردات در گروههای گوناگون، به منظور تخصیص ارز به نرخ رسمی (از صفر تا صد درصد)، در مقادیر درآمدهای صادراتی واجد شرایط دریافت گواهی فروش ارز و در مقررات بازار در این گواهیها، به عمل می‌آمد. هرچند نرخ دلار در بازار آزاد به ۷۶ ریال در ۱۳۲۶ش رسید، دستیابی فزاینده به ارز ناشی از درآمدهای نفتی، این نرخ را پایین آورد و به ۴۸٫۲۵ ریال در پاییز ۱۳۲۹ رساند. در اواخر دهه ۱۳۲۰ش این پیشنهاد بحث شد که نظام چند نرخ ارز تجاری را با کاهش هم‌زمان ارزش ریال و لغو گواهیهای فروش ارز جایگزین کنند و در عین حال، نرخ رسمی ارز را برای خرید ارز خارجی از شرکت نفت حفظ کنند (مجله بانک مرکزی ایران، ش ۹۱، ۱۳۲۶ش، ص ۵۱۸-۵۳۵، ش ۹۷، ۱۳۲۷ش، ص ۵۳۳-۵۳۵)، اما هیچ اقدامی نشد.

کاهش شدید ارز خارجی پس از ملی شدن صنعت نفت در ۱۳۲۹ش به تغییرات فراوان در تجارت خارجی ایران نیاز داشت. یکی از روشهای موجود برای انجام دادن این تغییرات امکان‌پذیر ساختن کاهش چشمگیر ارزش پول از طریق افزایش قیمت گواهیهای فروش ارز (با حداقل دخالت دولت در بازار) و در عین حال ثابت نگه داشتن نرخ رسمی ارز بود، هرچند استفاده از این نرخ در معاملات مرتباً کاهش می‌یافت. واردات و صادرات به دو و سپس سه گروه تقسیم شد که هر یک نرخ ارز متفاوتی داشت، اما تفاوت قیمت فقط چند ریال بود. سقوط مصدق کمک خارجی از جانب غرب و از سرگیری صادرات نفت را در پی داشت. در نتیجه، نظام چند نرخ ارز بتدریج دگرگون شد تا اینکه نرخ واحد ارز در اسفند ۱۳۳۵ / مارس ۱۹۵۷ به میزان هر دلار ۷۵٫۷۵ ریال برقرار گشت. یک سال بعد (اسفند ۱۳۳۶ / مارس ۱۹۵۸) کمیسیون ارز منحل شد و مسئولیت نظارت بر ارز به بانک ملی و سپس بانک مرکزی انتقال یافت. در پایان حکومت رضاشاه بار دیگر نرخ ارز به ابزار سیاست‌گذاری برای نظارت بر تجارت خارجی تبدیل شد. هنگامی که قابلیت تبدیل دلار به طلا در ۱۳۵۰ش لغو شد، ایران تا بهمن ۱۳۵۱ / فوریه ۱۹۷۳ نسبت ثابتی را میان ریال و دلار برقرار و حفظ کرد. در این سال ارزش ریال نسبت به دلار ۱۱٫۱٪ افزایش یافت و در پی آن مجدداً افزایش ارزش ناچیزی صورت گرفت. هدف از این کار تشویق واردات و حفظ ثبات قیمت‌های داخلی بود. دولت به منظور محدود کردن نوسانات ریال در مقابل ارزهای دیگر در اواخر ۱۳۵۳ش، رابطه ریال با دلار را قطع کرد و ریال را با حق برداشت مخصوص صندوق

اجرای برنامه اول توسعه اقتصادی کشور در ۱۳۶۸-۱۳۷۲ ش. با رشد بی سابقه ۵۰۰ درصدی، از ۱٫۰۴ میلیارد دلار در ۱۳۶۸ ش به ۴٫۸ میلیارد دلار در ۱۳۷۳ ش افزایش یافت. پس از آن با اجرای سیاستهای تثبیت اقتصادی، به ۴٫۱۱ میلیارد دلار در ۱۳۷۹ ش رسید (بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۵۹-۱۳۷۹ ش؛ نیز - جدول ۱۲؛ نمودار ۱).

صادرات غیرنفتی برحسب بخشهای تولیدی به سه دسته تقسیم می شود: کالاهای سنتی و کشاورزی، کلوخه های کانی فلزی و کالاهای صنعتی. در ۱۳۵۸ ش کالاهای سنتی و کشاورزی ۸۹٫۳٪ صادرات غیرنفتی را تشکیل می داد. افزایش سرمایه گذاری در بخش صنعت و استفاده بهتر از ظرفیتهای ایجاد شده در این بخش و اجرا و راه اندازی بسیاری از طرحهای بزرگ و کوچک صنعتی، سبب افزایش صادرات صنعتی (سرزگری، ص ۷۶) و به تبع آن، کاهش صادرات سنتی و کشاورزی شد، به طوری که در ۱۳۷۸ ش به ۴۴٪ تنزل پیدا کرد. دلیل دیگر این کاهش، تنزل ارزش صادرات فرش و پسته بود. کاهش ارزش صادرات فرش، ناشی از اتخاذ سیاستهای ارزی در ۱۳۷۴ ش و عدم دستیابی به بازارهای جدید صادرات فرش و نیز تشدید فعالیتهای رقبای ایران و وضع اقتصادی کشورهای خریدار فرش بوده است (- بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، گزارش اقتصادی و ترازنامه سال ۱۳۷۵، ص ۷۷). ارزش صادرات پسته نیز در ۱۳۷۶ ش تنزل یافت که دلیل آن تحریم پسته ایران از سوی کشورهای عضو اتحادیه اروپا و اعمال نظارتهای بهداشتی بر کالاهای ایرانی بوده است (همو، گزارش اقتصادی و ترازنامه سال ۱۳۷۶، ص ۷۹). سهم کلوخه های کانی فلزی نیز با فراز و نشیب، در مجموع روند نزولی داشت و از ۲۵٪ در ۱۳۵۸ ش به ۱۰٪ در ۱۳۷۸ ش کاهش یافت (- جدول ۱۳؛ نمودار ۲)؛ هرچند ارزش صادرات کلوخه های کانی فلزی از ۶٫۲۰ میلیون دلار در ۱۳۵۸ ش به ۳۶٫۳۳ میلیون دلار در ۱۳۷۸ ش افزایش داشته است (- جدول ۱۴).

صادرات غیرنفتی برحسب نوع مصرف به مواد اولیه و کالاهای واسطه ای، کالاهای سرمایه ای و کالاهای مصرفی تقسیم می شود. در ۱۳۵۸ ش مواد اولیه و کالاهای واسطه ای ۲۶٫۷٪ از صادرات غیرنفتی را تشکیل می داد که در ۱۳۷۸ ش به ۴۱٫۵٪ افزایش پیدا کرد (- جدول ۱۵). کالاهای سرمایه ای، با ثبات نسبی، ۲۰٫۹٪ صادرات غیرنفتی را در ۱۳۵۸ ش و ۲۰٫۷٪ را در ۱۳۷۸ ش، به خود اختصاص داد. صادرات کالاهای مصرفی از ۷۰٫۴٪ در ۱۳۵۸ ش به ۵۵٫۸٪ در ۱۳۷۸ ش کاهش یافت. بنابراین در سالهای ۱۳۵۸-۱۳۷۸ ش صادرات کالاهای مصرفی همواره بیش از نیمی از صادرات غیرنفتی کشور را تشکیل می داده است (- جدول ۱۵؛ نمودار ۳).

صادرات کالا. ارزش کل صادرات کالا در ایران در ۱۳۵۸ ش معادل ۲۴٫۹۷ میلیارد دلار بود، اما به سبب جنگ تحمیلی و نوسان شدید قیمت نفت در بازارهای جهانی و توسعه نیافتن صادرات غیرنفتی، در میزان صادرات کشور بویژه در سالهای ۱۳۵۹ ش تا ۱۳۶۷ ش نوسانهای شدیدی روی داد. کمترین میزان کل صادرات پس از انقلاب ۷٫۱۷ میلیارد دلار در ۱۳۶۵ ش و بیشترین آن ۲۸٫۳۴ میلیارد دلار در ۱۳۷۹ ش بوده است (برای اطلاع از ارزش کل صادرات کالا در ایران از ۱۳۵۸-۱۳۷۹ ش - جدول ۱۲؛ بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۵۹-۱۳۷۹ ش؛ بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران. اداره بررسیهای اقتصادی، نماگرهای اقتصادی، ش ۱۲).

صادرات کالا در دو بخش صادرات نفت و گاز و صادرات غیرنفتی قابل بررسی است.

۱) صادرات نفت و گاز. ارزش صادرات نفت که در ۱۳۵۸ ش، ۲۴٫۱۵۸ میلیون دلار بود، به سبب بحران سوم نفتی، در ۱۳۶۵ ش به کمترین میزان خود یعنی ۶٫۲ میلیارد دلار رسید. پس از بهبود بهای جهانی نفت، ارزش صادرات نفتی به ۱۷٫۹ میلیارد دلار در ۱۳۶۹ ش افزایش یافت، اما در ۱۳۷۲ ش دوباره کاهش پیدا کرد و به ۱۴٫۳ میلیارد دلار رسید. مهمترین علت کاهش ارزش صادرات نفت و گاز، کاهش قیمت جهانی نفت از ۱۳۶۹ ش تا ۱۳۷۳ ش بوده است، به طوری که میانگین بهای نفت خام صادراتی کشور با نوسانهایی از ۲۰٫۳۳ دلار برای هر بشکه در ۱۳۶۹ ش به ۱۵٫۲۷ دلار در هر بشکه در ۱۳۷۲ ش تنزل یافت. در ۱۳۷۳ ش میانگین بهای هر بشکه نفت خام صادراتی کشور به ۱۵٫۷۹ دلار افزایش یافت، اما به رغم بهبود نسبی در ارزش صادرات نفتی کشور و افزایش آن به ۱۴٫۶ میلیارد دلار، سهم آن در کل صادرات کاهش یافت. در ۱۳۷۵ ش هم زمان با افزایش قابل ملاحظه قیمت جهانی نفت، میانگین بهای هر بشکه نفت خام صادراتی ایران به بیست دلار رسید و ارزش صادرات نفت و گاز کشور با افزایشی حدود ۲۷٫۶٪ به ۱۹٫۲ میلیارد دلار بالغ گردید و ۸۶٫۱٪ کل صادرات کشور را به خود اختصاص داد. در ۱۳۷۶ ش قیمت نفت در بازارهای جهانی کاهش چشمگیر یافت و میانگین بهای هر بشکه نفت خام صادراتی ایران به ۱۶٫۴۲ دلار رسید و به تبع آن، ارزش صادرات نفت و گاز نیز به ۱۵٫۴ میلیارد دلار محدود شد و سهم آن در کل ارزش صادرات کشور به ۸۴٫۲٪ تقلیل یافت (سرزگری، ص ۷۱-۷۲).

۲) صادرات غیرنفتی. ارزش صادرات غیرنفتی از ۸۱۲ میلیون دلار در ۱۳۵۸ ش به ۲۸۴ میلیون دلار در ۱۳۶۱ ش کاهش یافت و سپس با روندی صعودی از ۳۵۷ میلیون دلار در ۱۳۶۲ ش به ۱٫۰۳ میلیارد دلار در ۱۳۶۷ ش افزایش یافت و با

تجارت

۵۴۳

در فاصله سالهای ۱۳۵۸-۱۳۷۸ اش اتحادیه اروپا مهمترین گروه طرف تجاری ایران بوده و بین ۳۳٪ تا ۴۹٪ از واردات کشور را به خود اختصاص داده است. سهم کشورهای سوسیالیستی طرف قرارداد پایاپای از ۱۳۵۸ تا ۱۳۶۷ اش، با ثبات نسبی در حدود ۶٪ بوده است. میزان واردات از کشورهای عضو اسکاپ که از ۱۳۵۸ اش به بعد طرف تجاری ایران در واردات بوده‌اند از ۵۳٪ در ۱۳۵۸ اش به ۳۲٪ در ۱۳۷۸ اش کاهش یافته است. در همین سالها به دلیل افزایش تعداد اعضای اگو و افزایش نقش پیمان منطقه‌ای اگو در تجارت بین اعضا، میزان واردات از کشورهای عضو اگو افزایش یافته است. سهم کشورهای عضو اوپک نیز در این دوره افزایش داشته است و از ۱٪ در ۱۳۵۸ اش به ۷٪ در ۱۳۷۸ اش رسیده است. قاره اروپا در ۱۳۵۸-۱۳۷۸ اش همواره بیش از نیمی از واردات ایران را به خود اختصاص داده که ۲۵٪ تا ۳۰٪ واردات کشور از قاره آسیا و حدود ۹٪ واردات از قاره آمریکا بوده است. استرالیا و زلاندنو و قاره آفریقا به طور متوسط بترتیب ۳۵٪ و ۰٫۸٪ از واردات ایران را در این دوره تأمین کرده‌اند (جدول ۱۸).

تراز تجاری کشور، یعنی موازنه صادرات و واردات کالا (با نفت و گاز)، در ۱۳۵۸ اش، ۱۳۶۱ تا ۱۳۶۶ اش، ۱۳۶۷ اش، ۱۳۶۹ اش، ۱۳۷۳ تا ۱۳۷۶ اش و ۱۳۷۸-۱۳۷۹ اش مثبت و در سالهای دیگر این دوره منفی بوده، به این معنا که واردات کالا بیش از صادرات بوده است (جدول ۱۲). در این دوره تراز تجاری کشور بدون نفت و گاز همواره منفی بوده است (نمودار ۵).

خلاص صادرات و واردات خدمات در سالهای ۱۳۵۸-۱۳۷۹ اش همواره منفی بوده یعنی صادرات خدمات کمتر از واردات آن بوده است (جدول ۱۲).

موازنه حساب جاری کشور که مبادله کالاها و خدمات کشور را با کشورهای دیگر نشان می‌دهد، در ۱۳۵۸، ۱۳۶۱-۱۳۶۴ اش، ۱۳۶۹ اش، ۱۳۷۳-۱۳۷۶ اش و ۱۳۷۸ اش مثبت و در بقیه سالها منفی بوده است. کسری حساب جاری از محل حساب سرمایه و عمدتاً به صورت اعتبارات اسنادی کوتاه و میان مدت تأمین شده است (طاهری‌پور، ص ۳۳۰).

دولتی کردن تجارت خارجی. در ۱۳۵۷ اش بر اساس اصل ۴۴ قانون اساسی، تجارت خارجی در اختیار دولت قرار گرفت. دولت ابتدا در نظر داشت در یک دوره چهارساله انتقالی و با ایجاد مبانی قانونی و تأسیس دستگاههای عامل بازرگانی، تجارت خارجی را به طور کلی دولتی کند و به همین منظور در بیستم اردیبهشت ۱۳۵۹ لایحه قانونی تشکیل مراکز تهیه و

کشورهای واردکننده کالاهای صادراتی (غیرنفتی) ایران به پنج گروه تقسیم می‌شوند: کشورهای عضو اتحادیه اروپا، کشورهای سوسیالیستی طرف قرارداد پایاپای، کشورهای عضو اسکاپ^۱، کشورهای عضو سازمان همکاری اقتصادی (اگو) و کشورهای عضو اوپک. در این میان سهم کشورهای سوسیالیستی طرف قرارداد پایاپای که در ۱۳۵۸ اش ۱۱٫۸٪ بود در ۱۳۶۳ اش به بیشترین مقدار خود یعنی ۲۵٫۹٪ رسید و سپس با روندی نزولی به ۲٫۸٪ در ۱۳۷۰ اش، و بر اساس آخرین آمار موجود، به ۲۳٫۷٪ در ۱۳۷۱ اش رسید. پس از فروپاشی شوروی سابق و بلوک شرق، آماری در این باره ثبت نشده است. به طور کلی در فاصله سالهای ۱۳۵۸ اش تا ۱۳۷۶ اش صادرات غیرنفتی ایران به کشورهای اتحادیه اروپا و کشورهای سوسیالیستی طرف قرارداد پایاپای کاهش یافته است و در مقابل، صادرات غیرنفتی به کشورهای عضو اسکاپ، کشورهای عضو اگو و اعضای اوپک افزایش یافته است (جدول ۱۶). شایان ذکر است که تعدادی از کشورهای سوسیالیستی طرف قرارداد پایاپای، اکنون در اگو عضویت دارند.

مقایسه میزان صادرات غیرنفتی در ۱۳۵۸ اش و ۱۳۷۸ اش کاهش صادرات به قاره آمریکا و اروپا و افزایش میزان صادرات به قاره آسیا و آفریقا را نشان می‌دهد. صادرات غیرنفتی به استرالیا و زلاندنو در سالهای ۱۳۵۸-۱۳۷۷ اش همواره حدود ۵۰٪ بوده است (جدول ۱۶).

واردات کالا. ارزش واردات کالا برحسب فوب^۲ سنجیده می‌شود. فوب عبارت است از قیمت کالا در مبدأ به علاوه هزینه حمل کالا، بارگیری و مالیاتهای مربوط به صادرات (یا واردات) تا اولین دفتر گمرک کشور صادرکننده یا واردکننده (مرکز آمار ایران، ص ۱۰۰). به دلیل بازسازی و اجرای برنامه اول توسعه، ارزش واردات کالا به ایران از ۱۰٫۰۲ میلیارد دلار در ۱۳۵۸ اش به بیشترین مقدار خود پس از انقلاب یعنی ۲۵ میلیارد دلار در ۱۳۷۰ اش رسید و در ۱۳۷۹ اش به ۱۵٫۲ میلیارد دلار محدود شد. در مجموع میزان واردات در سالهای ۱۳۵۸-۱۳۷۹ اش تابع عواید نفتی و استقراض خارجی بوده است (جدول ۱۲).

از ۱۳۵۸ اش تا ۱۳۷۶ اش مواد اولیه و کالاهای واسطه‌ای همواره بیش از ۵۰٪ و در ۱۳۷۸ اش ۴۹٫۱٪ واردات کشور را به خود اختصاص داده است. در ۱۳۵۸-۱۳۷۸ اش سهم کالاهای سرمایه‌ای در واردات کشور به دو برابر افزایش یافته و سهم کالاهای مصرفی به طور قابل ملاحظه‌ای کاهش یافته است (جدول ۱۷؛ نمودار ۴) که نشان دهنده رشد تولید کالاهای مصرفی در داخل کشور است.

سال	۱۳۵۸	۱۳۵۹	۱۳۶۰	۱۳۶۱	۱۳۶۲	۱۳۶۳	۱۳۶۴	۱۳۶۵	۱۳۶۶	۱۳۶۷	۱۳۶۸	۱۳۶۹	۱۳۷۰	۱۳۷۱	۱۳۷۲	۱۳۷۳	۱۳۷۴	۱۳۷۵	۱۳۷۶	۱۳۷۷	۱۳۷۸
سهام کالاهای ششی و کشاورزی	۸۹	۹۳	۹۲	۹۰	۸۹	۸۱	۷۹	۸۵	۸۵	۷۲	۸۵	۷۹	۷۳	۶۶	۶۷	۶۷	۵۸	۵۲	۴۴	۲۴	۲۲
سهام کلوخه‌های کاش فلزی	۲	۳	۱	۲	۳	۱۰	۶	۲	۳	۳	۲	۲	۱	۰	۱	۲	۲	۱	۰	۰	۱
سهام کالاهای صنعتی	۸۲	۳۷	۳۸	۷۵	۷۳	۷	۱۳	۱۲	۱۱	۲۲	۱۱	۱۸	۲۵	۳۲	۳۱	۳۹	۴۵	۴۵	۵۲	۵۲	۵۲

جدول ۱۳ - ترکیب صادرات غیرنفتی بر حسب بخشهای تولیدی (۱۳۵۸-۱۳۷۸ش)

سال	۱۳۵۸	۱۳۵۹	۱۳۶۰	۱۳۶۱	۱۳۶۲	۱۳۶۳	۱۳۶۴	۱۳۶۵	۱۳۶۶	۱۳۶۷	۱۳۶۸	۱۳۶۹	۱۳۷۰	۱۳۷۱	۱۳۷۲	۱۳۷۳	۱۳۷۴	۱۳۷۵	۱۳۷۶	۱۳۷۷	۱۳۷۸
کالاهای ششی و کشاورزی	۷۲۶	۶۰۱	۳۱۱	۲۵۵	۳۱۸	۲۶۵	۳۷۱	۷۸۰	۹۱۰	۷۷۰	۸۱۲	۱۰۲۸	۱۹۳۷	۱۹۹۵	۲۵۱۶	۳۳۵۶	۱۱۰۱	۱۶۲۵	۱۱۲۵	۱۱۲۰	۱۱۲۲
کروخه‌های کاش فلزی	۲۰	۱۹	۵	۷	۱۲	۲۸	۲۰	۲۲	۲۸	۲۲	۲۴	۲۲	۱۵	۲۱	۲۹	۵۵	۷۳	۲۴	۲۵	۱۲	۱۲
کالاهای صنعتی	۶۶	۲۲	۱۲	۲۱	۲۶	۱۷	۶۲	۱۰۹	۱۳۱	۳۳۲	۱۲۲	۱۲۲	۲۲۱	۳۷۰	۱۱۹۱	۱۵۱۰	۱۲۷۳	۳۱۰	۱۵۹۹	۱۵۸۸	۱۸۲۷
جمع کل	۸۱۸	۶۲۰	۳۲۹	۲۸۲	۳۵۶	۲۶۱	۴۵۵	۹۱۵	۱۱۶۰	۱۱۲۵	۱۰۲۲	۱۳۱۲	۲۴۸۷	۲۶۸۷	۳۷۲۸	۳۸۲۵	۲۸۲۵	۳۱۰۵	۲۸۷۶	۲۸۷۶	۲۸۷۶

جدول ۱۴ - ارزش صادرات گمرکی بدون نفت و گاز (۱۳۵۸-۱۳۷۸ش)

واحد: میلیون دلار

تجارت

مقدار صادرات و واردات کالاهای اساسی (میلیون دلار)

سال	صادرات	واردات
۱۳۵۸	۲۶٫۷	۲۹٫۸
۱۳۵۹	۱۹	۲۰٫۲
۱۳۶۰	۳۷٫۷	۳۷٫۷
۱۳۶۱	۳۵٫۲	۳۵٫۲
۱۳۶۲	۳۳٫۷	۳۳٫۷
۱۳۶۳	۲۰٫۲	۲۰٫۲
۱۳۶۴	۲۲	۲۲
۱۳۶۵	۲۶٫۲	۲۶٫۲
۱۳۶۶	۷۸	۷۸
۱۳۶۷	۷۸	۷۸
۱۳۶۸	۷۸	۷۸
۱۳۶۹	۷۸	۷۸
۱۳۷۰	۱۹٫۲	۱۹٫۲
۱۳۷۱	۲۱٫۸	۲۱٫۸
۱۳۷۲	۲۹٫۱	۲۹٫۱
۱۳۷۳	۲۹٫۸	۲۹٫۸
۱۳۷۴	۳۵٫۸	۳۵٫۸
۱۳۷۵	۳۵٫۸	۳۵٫۸
۱۳۷۶	۲۱٫۲	۲۱٫۲
۱۳۷۷	۲۰٫۲	۲۰٫۲
۱۳۷۸	۲۱٫۸	۲۱٫۸

جدول ۱۵ - ترکیب صادرات غیرنفتی کشور بر اساس نوع مصرف (۱۳۵۸-۱۳۷۸)

بانک مرکزی ج.ا.ایران گزارش اقتصادی و ترادف سالهای ۱۳۷۸-۱۳۷۹

سال	کشورهای عضو سازمان همکاری اقتصادی (ا.ا.ک)	کشورهای عضو اوپک	بقیه کشورهای غیرنفتی
۱۳۷۸	۲۱	۲۰٫۲	۲۱٫۸
۱۳۷۹	۲۱٫۸	۲۰٫۲	۲۱٫۸
۱۳۸۰	۲۱٫۸	۲۰٫۲	۲۱٫۸
۱۳۸۱	۲۱٫۸	۲۰٫۲	۲۱٫۸
۱۳۸۲	۲۱٫۸	۲۰٫۲	۲۱٫۸
۱۳۸۳	۲۱٫۸	۲۰٫۲	۲۱٫۸
۱۳۸۴	۲۱٫۸	۲۰٫۲	۲۱٫۸
۱۳۸۵	۲۱٫۸	۲۰٫۲	۲۱٫۸
۱۳۸۶	۲۱٫۸	۲۰٫۲	۲۱٫۸
۱۳۸۷	۲۱٫۸	۲۰٫۲	۲۱٫۸
۱۳۸۸	۲۱٫۸	۲۰٫۲	۲۱٫۸
۱۳۸۹	۲۱٫۸	۲۰٫۲	۲۱٫۸
۱۳۹۰	۲۱٫۸	۲۰٫۲	۲۱٫۸
۱۳۹۱	۲۱٫۸	۲۰٫۲	۲۱٫۸
۱۳۹۲	۲۱٫۸	۲۰٫۲	۲۱٫۸
۱۳۹۳	۲۱٫۸	۲۰٫۲	۲۱٫۸
۱۳۹۴	۲۱٫۸	۲۰٫۲	۲۱٫۸
۱۳۹۵	۲۱٫۸	۲۰٫۲	۲۱٫۸
۱۳۹۶	۲۱٫۸	۲۰٫۲	۲۱٫۸
۱۳۹۷	۲۱٫۸	۲۰٫۲	۲۱٫۸
۱۳۹۸	۲۱٫۸	۲۰٫۲	۲۱٫۸
۱۳۹۹	۲۱٫۸	۲۰٫۲	۲۱٫۸
۱۴۰۰	۲۱٫۸	۲۰٫۲	۲۱٫۸
۱۴۰۱	۲۱٫۸	۲۰٫۲	۲۱٫۸
۱۴۰۲	۲۱٫۸	۲۰٫۲	۲۱٫۸
۱۴۰۳	۲۱٫۸	۲۰٫۲	۲۱٫۸
۱۴۰۴	۲۱٫۸	۲۰٫۲	۲۱٫۸
۱۴۰۵	۲۱٫۸	۲۰٫۲	۲۱٫۸
۱۴۰۶	۲۱٫۸	۲۰٫۲	۲۱٫۸
۱۴۰۷	۲۱٫۸	۲۰٫۲	۲۱٫۸
۱۴۰۸	۲۱٫۸	۲۰٫۲	۲۱٫۸
۱۴۰۹	۲۱٫۸	۲۰٫۲	۲۱٫۸
۱۴۱۰	۲۱٫۸	۲۰٫۲	۲۱٫۸
۱۴۱۱	۲۱٫۸	۲۰٫۲	۲۱٫۸
۱۴۱۲	۲۱٫۸	۲۰٫۲	۲۱٫۸
۱۴۱۳	۲۱٫۸	۲۰٫۲	۲۱٫۸
۱۴۱۴	۲۱٫۸	۲۰٫۲	۲۱٫۸
۱۴۱۵	۲۱٫۸	۲۰٫۲	۲۱٫۸
۱۴۱۶	۲۱٫۸	۲۰٫۲	۲۱٫۸
۱۴۱۷	۲۱٫۸	۲۰٫۲	۲۱٫۸
۱۴۱۸	۲۱٫۸	۲۰٫۲	۲۱٫۸
۱۴۱۹	۲۱٫۸	۲۰٫۲	۲۱٫۸
۱۴۲۰	۲۱٫۸	۲۰٫۲	۲۱٫۸
۱۴۲۱	۲۱٫۸	۲۰٫۲	۲۱٫۸
۱۴۲۲	۲۱٫۸	۲۰٫۲	۲۱٫۸
۱۴۲۳	۲۱٫۸	۲۰٫۲	۲۱٫۸
۱۴۲۴	۲۱٫۸	۲۰٫۲	۲۱٫۸
۱۴۲۵	۲۱٫۸	۲۰٫۲	۲۱٫۸
۱۴۲۶	۲۱٫۸	۲۰٫۲	۲۱٫۸
۱۴۲۷	۲۱٫۸	۲۰٫۲	۲۱٫۸
۱۴۲۸	۲۱٫۸	۲۰٫۲	۲۱٫۸
۱۴۲۹	۲۱٫۸	۲۰٫۲	۲۱٫۸
۱۴۳۰	۲۱٫۸	۲۰٫۲	۲۱٫۸
۱۴۳۱	۲۱٫۸	۲۰٫۲	۲۱٫۸
۱۴۳۲	۲۱٫۸	۲۰٫۲	۲۱٫۸
۱۴۳۳	۲۱٫۸	۲۰٫۲	۲۱٫۸
۱۴۳۴	۲۱٫۸	۲۰٫۲	۲۱٫۸
۱۴۳۵	۲۱٫۸	۲۰٫۲	۲۱٫۸
۱۴۳۶	۲۱٫۸	۲۰٫۲	۲۱٫۸
۱۴۳۷	۲۱٫۸	۲۰٫۲	۲۱٫۸
۱۴۳۸	۲۱٫۸	۲۰٫۲	۲۱٫۸

جدول ۱۶ - توزیع صادرات غیرنفتی کشور (میلیون دلار) بر حسب گروه کشورها و قاره‌ها (۱۳۵۸-۱۳۷۸)

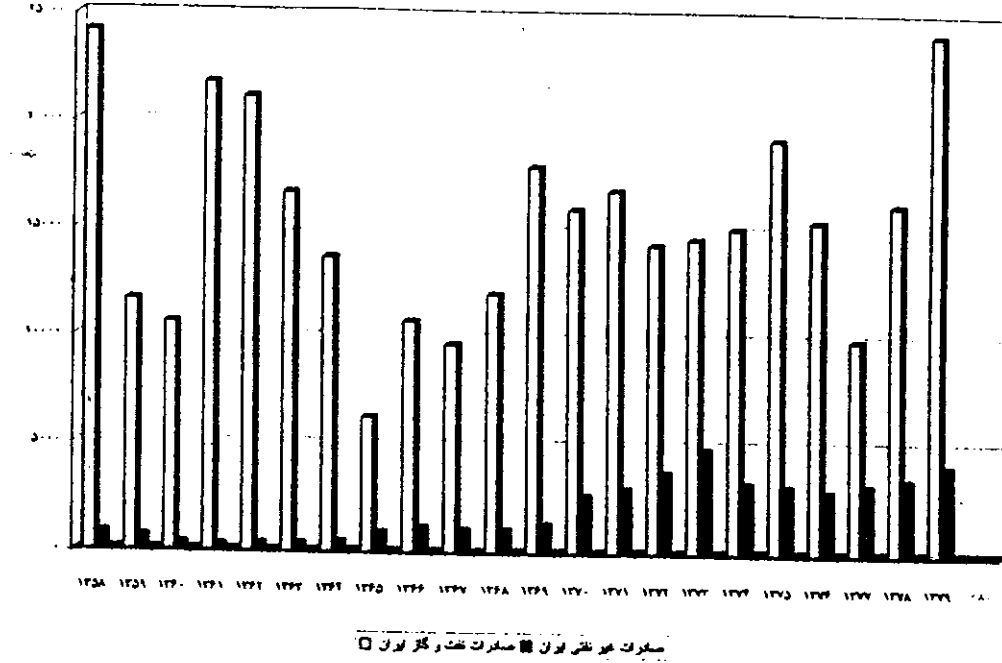
شرح	سال	۱۳۵۸	۱۳۵۹	۱۳۶۰	۱۳۶۱	۱۳۶۲	۱۳۶۳	۱۳۶۴	۱۳۶۵	۱۳۶۶	۱۳۶۷	۱۳۶۸	۱۳۶۹	۱۳۷۰	۱۳۷۱	۱۳۷۲	۱۳۷۳	۱۳۷۴	۱۳۷۵	۱۳۷۶	۱۳۷۷	۱۳۷۸	
سهام براداری و کالاهای واسطه‌ای	۱۳۷۷	۵۲	۶۰	۶۰	۶۰	۶۲	۶۳	۶۳	۶۴	۶۴	۶۵	۶۶	۶۷	۶۸	۶۹	۷۰	۷۱	۷۲	۷۳	۷۴	۷۵	۷۶	۷۷
سهام کالاهای سرمایه‌ای	۱۳۷۹	۱۶	۱۵	۱۵	۱۹	۲۲	۲۶	۲۰	۲۳	۲۳	۲۲	۲۲	۲۳	۲۳	۲۷	۲۳	۲۳	۲۳	۲۵	۲۵	۲۲	۲۲	۲۱
سهام کالاهای مصرفی	۱۳۶۴	۲۶	۲۳	۲۳	۲۲	۱۶	۱۶	۱۳	۱۸	۱۷	۱۸	۱۸	۱۸	۱۹	۱۱	۱۳	۱۳	۱۵	۱۲	۱۲	۱۲	۱۲	۱۰

جدول ۱۷ - ترکیب واردات گمرکی کشور بر اساس نوع مصرف (۱۳۵۸-۱۳۷۸)

شرح	سال	۱۳۵۸	۱۳۵۹	۱۳۶۰	۱۳۶۱	۱۳۶۲	۱۳۶۳	۱۳۶۴	۱۳۶۵	۱۳۶۶	۱۳۶۷	۱۳۶۸	۱۳۶۹	۱۳۷۰	۱۳۷۱	۱۳۷۲	۱۳۷۳	۱۳۷۴	۱۳۷۵	۱۳۷۶	۱۳۷۷	۱۳۷۸		
الف) برحسب گروه کشورها:																								
کشورهای عضو بازار مشترک اروپا	۱۳۵۸	۲۸	۳۹	۲۸	۲۴	۳۷	۲۰	۳۳	۲۰	۲۰	۲۳	-	-	۳۷	۲۹	۲۳	۲۹	۲۸	۲۸	۲۹	۲۳	۲۳	۲۰	
کشورهای سوسیالیست طرف قرارداد پانجایی	۱۳۶۰	۱۳	۱۳	۱۰	۱۰	۲	۷	۷	۲	۵	۶	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
کشورهای عضو استاکاب	۱۳۵۴	۷۵	۷۵	۲۰	۳۷	۲۸	۳۹	۳۳	۲۴	۳۵	۳۷	-	-	۲۲	۲۶	۲۰	۲۹	۲۱	۲۹	۲۹	۳۲	۳۲	۳۲	
کشورهای عضو سازمان همکاری اقتصادی (اکی)	۱۳۶۰	۱	۱	۲	۷	۶	۸	۸	۷	۵	۵	-	-	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	
کشورهای عضو اروپا:																								
ب) برحسب قاره‌ها:																								
آمریکا	۱۳۵۴	۱۵	۲	۲	۷	۷	۸	۷	۶	۱۱	۸	-	-	-	۸	۹	۹	۹	۱۲	۱۳	۱۱	۱۱	۱۲	
آرژانتین	۱۳۷۷	۵۹	۶۸	۵۹	۶۰	۵۵	۵۵	۵۵	۵۲	۵۳	۵۲	-	-	-	۵۸	۵۳	۵۰	۵۰	۵۱	۵۲	۵۲	۵۲	۵۱	
آسیا	۱۳۶۹	۲۳	۲۵	۲۱	۲۷	۳۳	۲۹	۳۱	۲۵	۲۹	۲۸	-	-	-	۳۱	۳۳	۳۰	۲۹	۲۸	۲۶	۲۶	۲۶	۲۶	
اروپا	۱۳۶۸	۸	۸	۱	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	-	-	-	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	
استرالیا و زلاندنو	۱۳۶۳	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	-	-	-	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	

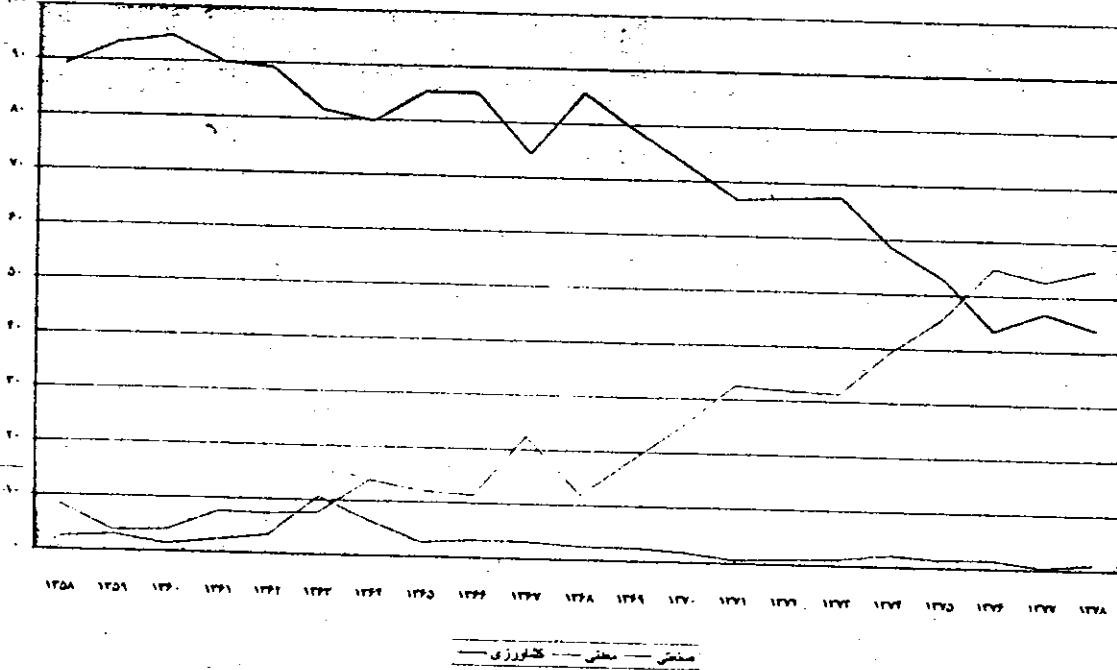
جدول ۱۸ - توزیع واردات گمرکی کشور برحسب گروه کشورها و قاره‌ها

ارزش میلیون دلار

نمودار ۱ (بر اساس جدول ۱۲) - صادرات نفتی و غیرنفتی ایران (۱۳۵۴-۱۳۷۷ ش)

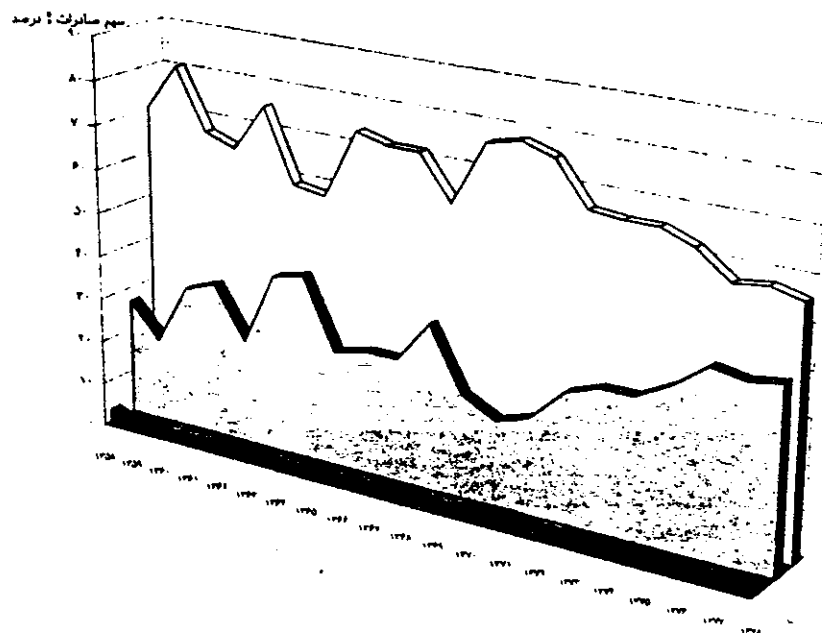
سهم درصد

نمودار ۲ (بر اساس جدول ۱۳) - ترکیب صادرات غیرنفتی بر حسب بخشهای تولیدی (۱۳۵۴-۱۳۷۸ ش)

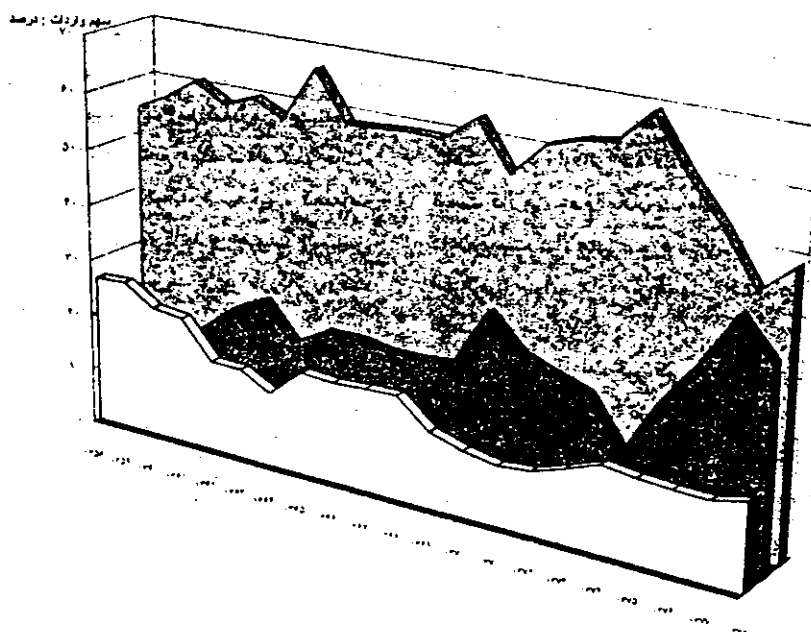
تجارت

۵۴۹

صادرات کالاهای سرمایه‌ای ■ صادرات کالاهای واسطه‌ای □ صادرات کالاهای مصرفی

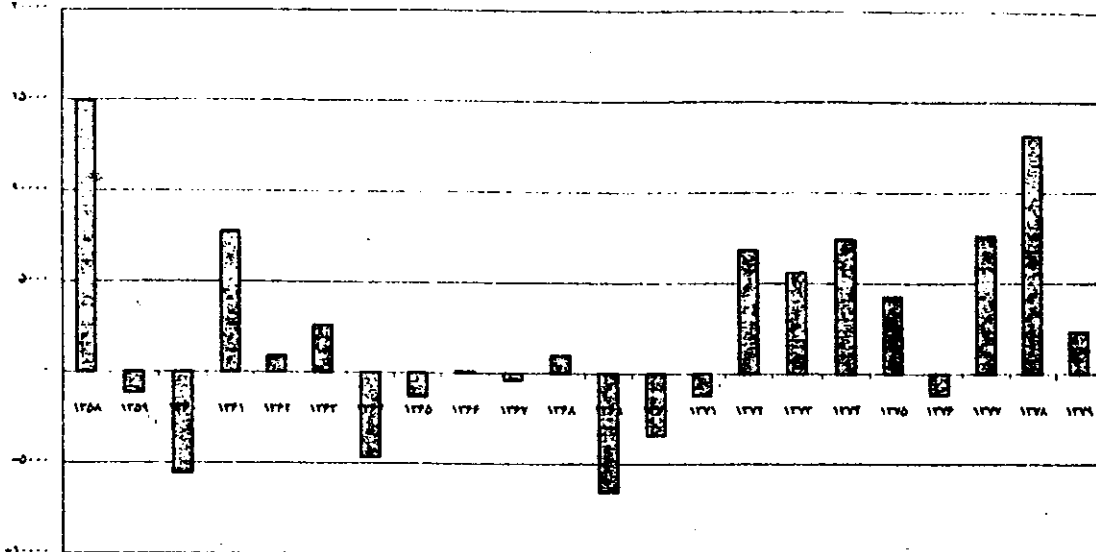
نمودار ۳ (بر اساس جدول ۱۵) - ترکیب صادرات غیرنفتی بر اساس نوع مصرف (۱۳۷۸-۱۳۵۸ش)

واردات کالاهای مصرفی □ واردات کالاهای سرمایه‌ای ■ واردات کالاهای واسطه‌ای

نمودار ۴ (بر اساس جدول ۱۷) - ترکیب واردات غیرنفتی بر اساس نوع مصرف (۱۳۷۸-۱۳۵۸ش)

ارزش مبادلات

توزیع کالا

نمودار ۵ (بر اساس جدول ۱۲) - تراز تجاری ایران (۱۳۵۸-۱۳۷۹ ش)

بویژه پس از تحریم اقتصادی و بروز جنگ عراق با ایران و ایجاد محدودیت منابع ارزی، به روابط تجاری به صورت نهاتری توجه بیشتری شد. گسترش روابط بازرگانی با کشورهای طرف قرارداد نهاتری به دلایل زیر بود: صرفه‌جویی در ارز مصرفی برای واردات؛ استفاده از پولهای ملی برخی از کشورها در پرداختهای ارزی؛ به دست آوردن بازار فروش برای کالاهایی که در سطح بین‌المللی قابل رقابت نیستند؛ کاهش توهم وارداتی به دلیل توافق طرفین در باره تعیین قیمت کالاها؛ عدم امکان سوءاستفاده از طریق کم یا زیاد نشان دادن قیمت کالاهای مورد معامله (بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران. اداره بررسیهای اقتصادی، بررسی تحولات اقتصادی، ص ۳۷۳).

تشویق صادرات غیرنفتی. یکی از ویژگیهای بارز سیاست تجاری پس از انقلاب، تشویق صادرات غیرنفتی است. مهمترین اقدامات انجام شده برای تشویق صادرات غیرنفتی در سالهای پس از انقلاب عبارت‌اند از: پرداخت جوایز ریالی صدور کالا در ۱۳۶۳ش؛ تعیین جایزه‌ای معادل ۲۵۰ ریال علاوه بر نرخ رسمی به هر دلار صادراتی (واریزنامه) در ۱۳۶۶ش؛ اعطای تسهیلات اعتباری ارزی به صادرکنندگان کالاهای غیرنفتی برای رفع مشکلات تولیدی آنها از طریق ایجاد صنایع پشتیبانی ارزی صادرات در ۱۳۶۸ش؛ خرید ارز حاصل از صادرات کالاهای غیرنفتی به نرخ شناور در ۱۳۶۹ش؛ تأسیس بانک توسعه صادرات، اعطای تسهیلات ارزی - ریالی به صادرکنندگان در

توزیع کالا، به عنوان نخستین دستگاههای عامل، به تصویب شورای انقلاب اسلامی رسید (عادلی، ص ۱۵۱-۱۵۲).

ماده اول این لایحه، وزارت بازرگانی را مجاز دانست تا برای تحقق بخشیدن اصل ۴۴ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران مراکز برای وارد کردن و توزیع کالا تشکیل دهد (ایران. قوانین و احکام، ۱۳۷۶ش، ص ۸۰). وزارت بازرگانی در اجرای قانون یادشده، سبزه مرکز تهیه و توزیع کالا در زمینه‌های فلزات، فلزات ساختمانی، صنایع سبک، منسوجات، الکترونیک، برق، مواد غذایی، پلاستیک، شیمیایی، قطعات یدکی، ماشین‌آلات صنعتی، ابزارآلات، کاغذ و چوب تأسیس کرد که اساسنامه هریک از آنها به تصویب وزیر بازرگانی وقت رسید (همان، ص ۸۰، پانویس ۱).

در ۱۳۵۹/۱۲/۲۶ قانون دولتی کردن بازرگانی خارجی به تصویب مجلس شورای اسلامی رسید. ماده واحده این قانون، دولت را مکلف می‌ساخت که حداکثر ظرف دو ماه از تاریخ تصویب این قانون مطالعات و بررسیهای لازم را برای دولتی کردن بازرگانی خارجی به عمل آورده و لایحه مربوط را به مجلس شورای اسلامی تقدیم کند (همان، ص ۲۹). این لایحه در ۱۳۶۰ش تقدیم مجلس شورای اسلامی شد و با اصلاحات متعددی در مجلس به تصویب رسید، اما شورای نگهبان به دلیل مغایرت چند ماده این لایحه با قوانین اسلامی آن را به مجلس مراجعت داد و موضوع معوق ماند (عادلی، ص ۱۵۲).

گسترش مبادلات پایاپای (نهاتری). پس از انقلاب اسلامی،

(م. متوسلی، ص ۴۵-۱۵؛ جلالی نائینی و رضازاده محمدی، ص ۳۴-۶).

ایجاد مناطق آزاد تجاری: یکی دیگر از ویژگیهای سیاستهای تجاری پس از انقلاب، ایجاد مناطق آزاد تجاری است. بر اساس مصوبه اسفند ۱۳۵۸ شورای انقلاب، جزیره کیش اولین منطقه تجاری آزاد ایران اعلام شد. به موجب آیین نامه اجرایی این مصوبه که در ۱۳۶۵ش به تصویب هیئت وزیران رسید، واردات کلیه کالاها به منطقه آزاد کیش بدون پرداخت سود بازرگانی و عوارض گمرکی آزاد شد. در ۱۳۶۷ش و در ماههای پایانی جنگ تحمیلی، هیئت وزیران با مصوبه جداگانه‌ای ورود کالاهای موردنیاز جهت مناطق بمباران شده را به جزیره کیش مجاز دانست و این کالاها را از پرداخت سود بازرگانی معاف کرد (شورای صنعت و معدن و بازرگانی برنامه سوم، ص ۱۲۶، پسانویس). در ۱۳۷۲/۶/۷ قانون اداره مناطق آزاد تجاری - صنعتی جمهوری اسلامی ایران به تصویب مجلس شورای اسلامی رسید. بر اساس ماده اول این قانون، به منظور تسریع در انجام امور زیربنایی، عمران و آبادانی، رشد و توسعه اقتصادی، سرمایه‌گذاری و افزایش درآمد عمومی، ایجاد اشتغال سالم و مولد، تنظیم بازار کار و کالا، حضور فعال در بازارهای جهانی و منطقه‌ای، تولید و صادرات کالاهای صنعتی و تبدیلی و ارائه خدمات عمومی، مناطق کیش و قشم و چاه‌بهار مناطق آزاد تجاری و صنعتی اعلام شد (ایران. قوانین و احکام، ۱۳۷۶ش، ص ۱۱۳).

رژیم تجاری ایران. رژیم تجاری ایران، شامل رژیم صادراتی و وارداتی، بر اساس مقررات وضع شده پس از انقلاب شکل گرفته است.

۱) رژیم صادراتی. صادرات کالا و خدمات از اخذ هرگونه مجوز معاف است به استثنای استانداردهای اجباری و گواهیهای مرسوم در تجارت بین‌المللی. در برخی موارد کالاهای صادراتی باید منطبق با استانداردهای بین‌المللی و حایز شرایط کیفی لازم باشند. قیمت‌گذاری کالاهای صادراتی به عهده کمیسیون نرخ‌گذاری مرکز توسعه صادرات است. از صادرکنندگان پیمان ارزی اخذ می‌شود که آنان را به واریز ارز حاصل از صادرات خود به سیستم بانکی ملزم می‌سازد.

در مبادی ورودی یا گمرکهای داخلی کشور مفهده منطقه ویژه اقتصادی ایجاد شده است. این مناطق اماکن محصور است که تحت نظارت گمرک ایران بوده و از آنها به منظور نگهداری امانی مواد اولیه، قطعات و ابزار و ماشین آلات صنعتی استفاده می‌شود.

مقابل گشایش اعتبار اسنادی صادراتی در ۱۳۷۰ش؛ لغو اخذ پیمان ارزی بابت صدور کالای غیرنفتی (هرچند در نیمه بهمن همان سال دوباره برقرار شد)؛ فعال شدن مجدد صندوق ضمانت صادرات ایران؛ ایجاد مناطق حراست شده تجاری در ۱۳۷۳ش؛ امکان انتقال مجوز واردات در مقابل صادرات (واریزنامه) به شخص ثالث از طریق بورس اوراق بهادار در ۱۳۷۶ش؛ افزایش دامنه شمول مجوز ورود موقت کالا؛ کاهش نرخهای پایه اخذ پیمان برای بسیاری از کالاهای صادراتی؛ معافیت صادرات صنایع دستی (به استثنای فرش) از پیمان سپاری و اعطای محدود مجوز واردات ماشین آلات، قطعات و لوازم بدکی آنها بدون انتقال ارز؛ اعطای تسهیلات ریالی به صادرکنندگان با استفاده از نرخهای سود ترجیحی (۱۸ درصدی) در ۱۳۷۸ش (بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۵۹-۱۳۷۹ش).

در قانون بودجه سال ۱۳۸۱ش کل کشور به منظور تشویق صادرات غیرنفتی، پیش‌بینی شد که اولاً دولت خسارت صادرکنندگان سالهای ۱۳۷۹ و ۱۳۸۰ و ۱۳۸۱ش را جبران کند، ثانیاً برای فعالیتهای صادراتی یارانه بپردازد و هزینه اجرای برنامه‌های جهش صادرات غیرنفتی را پرداخت نماید. همچنین دولت مکلف شده است میزان جایزه صادراتی را متناسب با میزان ارزش افزوده، ورود به بازارهای جدید و صادرات کالاهای جدید تعیین و اعمال کند (ایران. قوانین و احکام، ۱۳۸۱ش، ص ۱۱۱).

سهم صادرات در تولید ناخالص داخلی (GDP)^۱. شاخص نسبت کل صادرات کالا و خدمات به تولید ناخالص داخلی که در ۱۳۵۸ش معادل ۲۷٪ بود، در ۱۳۵۹ش به ۱۳٪ کاهش یافت و سپس با فراز و نشیب در ۱۳۶۵ش به دلیل سقوط جهانی بهای نفت به پایینترین مقدار خود (۳٪) تنزل پیدا کرد. پس از آن با روندی صعودی به ۲۰٪ در ۱۳۷۸ش رسید. روند صعودی کل صادرات، از ۱۳۶۶ش به بعد، نشانه نقش فزاینده صادرات در تولید ملی ایران است. این روند در باره نسبت صادرات کالاها (نفتی و غیرنفتی)، صادرات خدمات، صادرات نفت و گاز و صادرات غیرنفتی به GDP نیز مشاهده می‌شود. بویژه افزایش نسبت صادرات غیرنفتی به GDP از ۰٫۹٪ در ۱۳۵۸ش به ۶٪ در ۱۳۷۳ش، بیانگر نقش صادرات غیرنفتی در تولید ملی کشور در این دوره است (جدول ۱۱).

تحقیقات نشان می‌دهد که توسعه صادرات بر رشد اقتصادی ایران و رشد تولید ناخالص داخلی مؤثر بوده است

فعالیت در تجارت خارجی مستلزم داشتن کارت بازرگانی است که اتاق بازرگانی و صنایع و معادن ایران با تأیید وزارت بازرگانی صادر می‌کند. پس از تعیین نرخ کالای صادراتی در مرکز توسعه صادرات ایران و ارزیابی کالای صادراتی در گمرکات کشور، برای کالا جواز خروج صادر می‌شود.

به منظور گسترش صادرات غیرنفتی، تسهیلاتی در مراحل مختلف تولید و صدور کالاها در نظر گرفته شده است: استرداد حقوق گمرکی و عوارض دریافتی از مواد اولیه، اجزا و قطعات، لوازم بسته‌بندی و سایر کالاها و وارداتی مصرف شده در تولید، آماده‌سازی و بسته‌بندی کالاها و صادراتی؛ جبران خسارت احتمالی صادرکنندگان از طریق صندوق ضمانت صادرات؛ اختصاص اعتبار صادراتی با بازپرداخت مدت‌دار به کشورهای خریدار از جانب بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران؛ تمرکز تشریفات صادرات در یک مکان^۱ (ایران، وزارت بازرگانی، ص ۴-۱).

۲) رژیم وارداتی. کالاهای وارداتی به سه گروه کالاهای مجاز، کالاهای مشروط و کالاهای ممنوع تقسیم می‌شود. برای ورود کالاها تسهیلاتی در نظر گرفته شده است: کالاهای وارداتی برای پروژه‌های بیع متقابل^۲ و سرمایه‌گذاری مشترک^۳ خارجی و نیز اقلام وارداتی مورد نیاز وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی و سازمان صدا و سیما از پرداخت حق ثبت سفارش معاف شده‌اند. همچنین بخش خصوصی می‌تواند با تأیید وزارت صنایع کلیه ماشین‌آلات تولیدی و قطعات یدکی مربوط به تولید را بدون انتقال ارز با ارز منشأ خارجی وارد کند.

مالیات بر واردات در ایران شامل حقوق گمرکی، سود بازرگانی، حق ثبت سفارش کالا و عوارض و هزینه‌های گمرکی است. برای ورود کالا اخذ مجوز از وزارتخانه ذی‌ربط، تخصیص ارز از سهمیه ارزی وزارتخانه ذی‌ربط (در صورتی که واردات در مقابل صادرات نباشد) و صدور مجوز نهایی جهت گشایش اعتبار با مجوز تخصیص کالا توسط وزارت بازرگانی لازم است. خروج کالای وارداتی از گمرک مستلزم انجام تشریفات امور گمرکی شامل تنظیم اظهارنامه و ارائه اسناد مربوطه و ارزیابی کالا در گمرک است (همان، ص ۴-۷).

تجارت خارجی در برنامه سوم توسعه (۱۳۷۹) تا ۱۳۸۳) ش. در برنامه سوم توسعه، تدابیر و سیاستهای مختلفی برای اصلاح ساختار تجارت خارجی و افزایش کارایی تجاری در نظر گرفته شده که عمده‌ترین آنها عبارت است از: حقوق گمرکی و سود بازرگانی مواد اولیه و واسطه‌ای وارداتی مورد

استفاده در تولید کالاهای صادراتی پس از صدور محصولات تولیدی مسترد خواهد شد؛ کالاها و خدماتی که صادر می‌شوند مشمول پرداخت عوارض و مالیات نخواهند بود؛ صادرات کالا و خدمات از اخذ هرگونه مجوز به استثنای گواهی‌های مرسوم در تجارت بین‌الملل (مورد درخواست خریداران) معاف است؛ کلیه تشویقها و امتیازاتی که برای صادرات کالا وجود دارد به صادرات خدمات نیز تسری می‌یابد؛ صندوقهای غیردولتی توسعه صادرات مورد حمایت قرار می‌گیرد؛ تنظیم بازار داخلی موجب ممنوعیت صدور نمی‌شود و صدور کلیه کالاها و خدمات بجز «اشیای عتیقه و میراث فرهنگی»، «اقلام دامی یا نباتی که جنبه حفظ ذخایر ژنتیک یا حفاظت محیط زیست داشته باشد» و «کالاهایی که دولت برای تأمین آنها مستقیماً پاران پرداخت می‌کند» مجاز خواهد بود، برای رونق تجارت خارجی، موانع غیرتعرفه‌ای، حذف شده و برنامه زمانبندی برای اصلاح نرخهای معادل تعرفه و اعلام آن به صورت پیش‌آگهی و تعیین تعرفه‌های گمرکی تهیه خواهد شد؛ همچنین راه‌اندازی شبکه جامع اطلاع‌رسانی تجاری در این برنامه پیش‌بینی شده است (سازمان برنامه و بودجه، ج ۱، ص ۲۵۱-۲۵۲).

منابع: ایران. قوانین و احکام، ماده واحده و تبصره‌های قانون بودجه سال ۱۳۸۱ کل کشور: مصوب ۱۳۸۰/۱۲/۲۲ مجلس شورای اسلامی و ۱۳۸۰/۱۲/۲۸ مجمع تشخیص مصلحت نظام، تهران: سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، ۱۳۸۱ ش؛ همو، مجموعه قوانین و مقررات بازرگانی و سازمان‌های تابعه، تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی، ۱۳۷۶ ش؛ ایران، وزارت بازرگانی، دفتر امور بین‌الملل و سازمانهای تخصصی وزارت بازرگانی، رئوس سیاست بازرگانی جمهوری اسلامی ایران، تهران ۱۳۷۹ ش؛ بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، گزارش اقتصادی و ترازنامه سالهای ۱۳۵۸-۱۳۷۸، تهران [۱۳۷۹-۱۳۵۹] ش؛ بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، اداره بررسیهای اقتصادی، بررسی تحولات اقتصادی کشور بعد از انقلاب، [تهران، بی‌تا.]؛ همو، نماگرهای اقتصادی، ش ۱۲ (سه ماهه دوم ۱۳۷۹) ش، ش ۲۴ (سه ماهه اول ۱۳۸۰) ش؛ زهرا برزگری، مقایسه ترکیب صادرات کشور به نفتیک صادرات نفتی و غیرنفتی و ترکیب صادرات غیرنفتی طی سالهای ۱۳۶۹-۱۳۷۶، فصلنامه روند، سال ۸، ش ۲۴ و ۲۵ (۱۳۷۶) ش؛ احمدرضا جلالی نائینی و محمد رضازاده محمدی، «صادرات و رشد اقتصادی»، پژوهشنامه بازرگانی، سال ۱، ش ۱ (زمستان ۱۳۷۵)؛ سازمان برنامه و بودجه، سند برنامه: برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۸۳-۱۳۷۹)، پیوست شماره ۲ لایحه برنامه، ج ۱، تهران ۱۳۷۸ ش؛ شورای صنعت و معدن و بازرگانی

تجاسبی، خاندان

انداخت و مناطقی را که سابقاً در تصرف کبیایان بود به آنان برگرداند (همان، ص ۹۰-۹۱). امیره ساسان گسگری که از حامیان امیره محمد بود، به جنگ حاکم فومن رفت و پس از پیروزی، امیره محمد را به حکومت رشت بازگردانید (همان، ص ۹۷-۹۸).

امیره فلک‌الدین تجاسبی به رغم وصلت با خانواده امیره دَبَاج، دشمنی با او را ادامه داد و پس از درگذشت امیره دَبَاج، سلطان محمد (پسر امیره دَبَاج و داماد خود) را به امیره علاء‌الدین - که پسر دیگر امیره دَبَاج و رقیب سلطان محمد بود - سپرد. امیره علاء‌الدین، سلطان محمد را به قتل رساند و با همسر سلطان محمد ازدواج کرد. فلک‌الدین در اواخر عمر به سبب رقابت پسرش امیره محمد بر سر حکومت رشت و حمایت امیره علاء‌الدین از او، حکومت را رها کرد و به مکه رفت. پس از بازگشت با کمک سیدرضا کبیا، حاکم لاهیجان، دوباره به حکومت رشت رسید، اما پس از مدت کوتاهی بر اثر حمله پسر و دامادش به کوهدم / کهدم گریخت و به امیره آنروز حاکم کوهدم پناه برد. امیره آنروز در آغاز وی را با احترام پذیرفت، اما به دنبال تهدیدات امیره علاء‌الدین، او را به امیره محمد تحویل داد و امیره محمد نیز فوراً پدرش را به قتل رساند (همان، ص ۹۸-۱۰۱).

امیره محمد در دوره حکومت خود برادر و دو فرزند خود و یک نواده‌اش را نیز به قتل رساند. وی گاه با اسحاقوندان فومن و گاه با سادات کبیایی (کبیایان) لاهیجان متحد می‌شد (همان، ص ۲۱۹، ۲۵۴-۲۵۵، ۲۷۳-۲۷۵، ۲۸۷). امیره محمد در ۸۶۳ مغلوب امیره علاء‌الدین و سپاهیان لاهیجان گردید و پس از فرستادن تجاسب، فرزند خردسالش، نزد نظام‌الدین یحیی (یکی از امرای کبیایی) با کشتی به باکو گریخت. تجاسب تحت سرپرستی نظام‌الدین یحیی دو ماه حاکم رشت شد، اما به خواهش امیره علاء‌الدین (حاکم فومن) و رستم کوهدمی (پدر امیره آنروز) برکنار و به دیلمان تبعید شد. امیره محمد در ۸۶۵ بار دیگر به رشت بازگشت، اما مغلوب مخالفان شد و ناگزیر به امیره علاء‌الدین پناه برد. او نیز به توصیه سلطان محمد کبیایی - حاکم لاهیجان که پس از فرار امیره محمد، حاکم گیلان شده بود - امیره محمد را در ۸۶۶ کشت (همان، ص ۲۸۷-۲۹۴، ۲۹۷-۳۰۰). پس از مرگ امیره محمد، حکومت تجاسبی عملاً منقرض شد و کوششهای امیره فلک‌الدین برادرزاده امیره محمد، و امیره بهادر عمرزاده امیره فلک‌الدین، بعد از ۸۷۳ برای اعاده حکومت تجاسبی نتیجه‌ای نداشت. این دو تن پس از شکست خوردن از مخالفان، در لاهیجان زندانی شدند. امیره فلک‌الدین در ۸۸۰ درگذشت و امیره تجاسب پسر امیره محمد در ۸۸۲ در دیلمان از دنیا رفت. پس از انتشار خبر مرگ امیره تجاسب، امیره

برنامه سرزمین بازرگانی، عملکرد و وضعیت موجود بخش بازرگانی، تهران ۱۳۷۷ش؛ فرزاد طاهری پور، تحلیل عملکرد بازرگانی خارجی، در اقتصاد ایران، ندوین و تنظیم مسعود نبلی، [تهران] ۱۳۷۶ش؛ محمدحسین عادل، اقتصاد بین‌الملل و بازرگانی خارجی ایران، [تهران] ۱۳۷۰ش؛ مرکز آمار ایران، تعاریف و مفاهیم استاندارد برای استفاده در طرحها و گزارشهای آماری، [تهران] ۱۳۷۹ش؛ محمود منوسلی، بررسی رابطه رشد صادرات و رشد اقتصادی بر اساس آزمون علی گرنجر، پژوهشنامه بازرگانی، سال ۳، ش ۱۲ (بایز ۱۳۷۸).

/ سیدحسین میرجلیلی /

تجارت و زراعت، وزارت - بازرگانی، وزارت

- تجاسبی، خاندان، خاندانی حاکم در رشت از اوایل سده هشتم تا نیمه دوم سده نهم. از حوادث مهم تاریخ این خاندان مقاومت آنان به همراه مردم و سایر حکام گیلان در برابر حملات آلجایتو / اولجایتو، ایلخان مغول (حک: ۷۰۳-۷۱۶)، به گیلان در ۷۰۶ است (کاشانی، ص ۶۵-۶۶). هنگامی که سیدعلی کبیا (کارکبیا)، مؤسس حکومت کبیایان* (۷۷۰-۱۰۰۱)، پس از تصرف تنکابن، وارد گیلان بیه پیش (شرق گیلان) گردید و امیره نوپاشا ناصروند، حاکم رانکوه و لاهیجان، پس از مدتی ستیز سرانجام به اتحاد با او راضی شد، امیره محمد تجاسبی / تجاسبی، حاکم رشت، و سایر امرای گیلان بیه پس (غرب گیلان) او را از این کار برحذر داشتند و به جنگ با سیدعلی کبیا ترغیب کردند (مرعشی، ص ۳۵). پس از پیروزی سیدعلی کبیا بر امیره نوپاشا، بیشتر ساکنان گیلان بیه پیش - که سنی مذهب بودند - به شیعه زیدیه گرویدند و برخی که در مذهب پیشین خود باقی مانده بودند، به امیره محمد تجاسبی پناه بردند (همان، ص ۴۰-۴۱).

توسعه نفوذ سادات کبیایی در گیلان بیه پیش، دامنه اقتدار خاندان تجاسبی را محدود کرد. کشمکش میان خاندان تجاسبی و کبیایان نیز در زمان امیره فلک‌الدین، پسر و جانشین امیره محمد، و امیره محمد پسر امیره فلک‌الدین ادامه داشت تا اینکه سرانجام بینشان صلح شد (همان، ص ۷۰-۷۲). این صلح دیری نپایید و از ۷۸۹ تا ۷۹۱ کشمکش میان امیره محمد تجاسبی و امیره دَبَاج فومنی - از امیران اسحاقوندان* حاکم بر فومن - با سیدعلی کبیا، به کشته شدن سیدعلی کبیا منجر شد. پس از این واقعه سرزمینهای کبیایان به تصرف خاندان تجاسبی درآمد (همان، ص ۷۸-۸۶). امیره دَبَاج که از اقتدار خاندان تجاسبی نگران شده بود، توطئه کرد و امیره محمد را در فومن به زندان